

1. WSPÓŁCZESNE WERNAKULARNE PRAKTYKI „NA SZCZĘŚCIE” – TEKST I KONTEKST

STRESZCZENIE

W dysertacji podjęto tematykę nieoficjalnych praktyk i tekstów związanych z miejscami lub obiektami wartościowanymi pozytywnie jako posiadające moc wpływania na los człowieka, tj. aktywności wernakularnych będących rodzajem nieoficjalnych praktyk magiczno-wierzeniowych. Ze względu na brak wypracowanej terminologii naukowej dotyczącej omawianego zagadnienia, zastosowano w niniejszej pracy termin *wernakularne praktyki „na szczęście”*, który pozwala objąć zakresem badań wiele zjawisk o podobnej motywacji, choć o różnym stopniu związku z wierzeniami: tradycyjne praktyki ludowe utrwalone w źródłach etnograficznych i zbadane przez przedstawicieli nauk humanistycznych (folklorystyka, antropologia) oraz różnorodne przejawy aktywności nosicieli współczesnej kultury masowej opisywane przez nich samych lub propagowane w tekstach reklamowych, informacyjnych, społecznościowych. Poza polem zainteresowania badawczego pozostały obiekty typowo religijne i praktyki wernakularne związane z sanktuariami, cudownymi źródłami, czy miejscami objawień. Analizowane praktyki mające zapewnić szczęście są związane z wierzeniami wykraczającymi poza konkretną religię, zarówno w sferze nadprzyrodzoności (nie dotyczą postaci ani wydarzeń związanych z religią), w zakresie celów (np. zapewnienie sprzecznych z moralnością chrześcijańską sukcesów w podbojach miłosnych), jak i obiektów, których dotyczą (np. świeckie fontanny, posągi zwierząt, bohaterów komunizmu). Odpowiadają one potrzebom nie tyle ludowego, co po prostu ludzkiego *sensualizmu* (St. Czarnowski) i funkcjonują poza instytucjami religijnymi, niczym *niewidzialna religia* (Th. Luckmann).

Cele badawcze niniejszej dysertacji stanowiło przedstawienie tradycji praktyk „na szczęście” odzwierciedlonych w tekstach o różnej proveniencji (teksty ludowe, opisy etnograficzne) oraz analiza praktyk „na szczęście” w wybranych współczesnych tekstach użytkowych (m.in. prasa internetowa, blogi, przewodniki drukowane, ulotki turystyczne, wpisy w mediach społecznościowych). Na potrzeby niniejszej dysertacji zastosowano umowną klasyfikację tekstów ze względu na ich relacje z praktykami wernakularnymi na teksty *opisowe* i *komplementarne*. *Opisowe* to teksty prezentujące, objaśniające, popularyzujące praktyki i ich genezę. Do tej grupy zaliczono teksty etnograficzne, prasowe, blogowe, wpisy samych wykonawców praktyk w mediach społecznościowych, wypowiedzi ankietowe. Teksty

komplementarne, to teksty towarzyszące realizacji konkretnych czynności jako ich nieodłączny element (np. modlitwy, zamowy, formuły życzeń) warunkujące efektywność praktyki. w rozprawie realizowana jest filologiczna perspektywa badawcza z wykorzystaniem kilku komplementarnych metod badawczych, m.in. filologicznej analizy tekstu, analizy porównawczej, analizy kontekstowej, wzbogaconych o metodę badań terenowych (ankieta, obserwacja).

Materiał badawczy stanowiły teksty źródłowe w językach polskim oraz rosyjskim (źródła rosyjskie i białoruskie). w części pierwszej pracy wykorzystano do analizy materiały etnograficzne oraz teksty prozy ludowej. w części drugiej pracy obiektem analizy były teksty publikowane na blogach tematycznych, portalach informacyjnych, serwisach turystycznych, drukowane w przewodnikach, informatorach i broszurach turystycznych, artykuły prasowe w wersji elektronicznej, wpisy w mediach społecznościowych, wyniki własnych badań ankietowych oraz badań terenowych prowadzonych na terytorium Polski, Białorusi i Rosji. Zastosowanie językowego kryterium wyboru tekstów (polski i rosyjski) nie oznaczało zawężenia listy obiektów do znajdujących się na terenie Polski, Rosji i Białorusi – teksty dotyczyły różnych miejsc i obiektów na świecie opisanych w dwóch językach słowiańskich. Analiza materiału badawczego dotyczyła m.in. sposobów odzwierciedlenia w analizowanych tekstach praktyk związanych z odwiedzanymi współcześnie miejscami i obiektami „przynoszącymi szczęście”, pragmatyzmu tych praktyk, czynników decydujących o pozytywnym wartościowaniu konkretnych lokalizacji obiektów (np. motywy ajtiologiczne) oraz funkcji tekstu o charakterze formuł magicznych w omawianych praktykach.

Rozprawa składa się z dwóch zasadniczych części – *Tradycja praktyk „na szczęście”* i *Współczesność praktyk „na szczęście”*. Rozdział pierwszy odnosi się do wcześniejszych form badanego zagadnienia i ma charakter przeglądkowy – prezentuje w skrócie dotychczasowe ustalenia nauk humanistycznych w zakresie znaczenia daru i dotyku w kulturze. Ustalenia te stanowią jedynie tło teoretyczne zasadniczej części niniejszej rozprawy i wskazują na interdyscyplinarność badanego zagadnienia. Stąd pierwsza część pracy nie stanowi wyczerpującej prezentacji omawianych zagadnień, a jedynie wybiórcze omówienie aspektów związanych z analizowanym zjawiskiem i będących obiektem zainteresowania przedstawicieli różnych dyscyplin (antropologia, literaturoznawstwo, psychologia). Prezentacja tych ustaleń miała na celu pokazanie, iż badane przeze mnie fenomeny kulturowe nie są zjawiskami nowymi czy przynależnymi wyłącznie kulturze ludowej, ale typowymi dla człowieka jako takiego, charakteryzującymi jego zachowania niezależnie od szerokości geograficznej, pochodzenia etnicznego, czy epoki. Rozdział drugi pierwszej części pracy poświęcono analizie przykładów

praktyk „na szczęście” utrwalonych w tekstach folkloru tradycyjnego i opisach etnograficznych. Celem tej analizy nie było wskazanie bezpośredniej zależności/kontynuacji tradycyjnych i współczesnych praktyk, ale ukazanie wielości źródeł współczesnych praktyk „na szczęście”, rzadko uświadamianych sobie przez ich wykonawców.

Oryginalne wyniki badań dotyczące folkloropodobnych wernakularnych praktyk „na szczęście” zawarto w części drugiej pracy – *Współczesność praktyk „na szczęście”*. Rozdział trzeci rozpoczynający tę część dysertacji prezentuje specyfikę opisu wernakularnych praktyk obdarowywania obiektów „na szczęście” na podstawie materiałów prasowych publikowanych w wydaniach internetowych, przewodnikach turystycznych oraz zgromadzonych wypowiedzi ankietowych. Analizie poddano teksty dotyczące czterech najbardziej popularnych kategorii obdarowywanych obiektów – zbiorników naturalnych, fontann, studni i rzeźb. We wszystkich typach tekstów dotyczących praktyk obdarowywania analizowano sposób wyjaśnienia genezy praktyk wobec danego obiektu, opis pragmatyki obdarowywania miejsc, czyli instrukcje działania i motywacje obdarowywania oraz informacje o dalszych losach pozostawionych darów i o ocenie praktyk obdarowywania.

Rozdział czwarty w części drugiej rozprawy przedstawia specyfikę opisu haptycznych praktyk „na szczęście”. Przedmiotem badania były tytuły wpisów, struktura przedstawienia treści, pragmatyka i motywacja współczesnych zachowań w miejscach praktyk oraz aspekt wizualny dotykanych obiektów. Kryterium uporządkowania materiałów ilustrujących aspekty haptyczne praktyk „na szczęście” stanowił typ tekstów (źródła internetowe, drukowane przewodniki turystyczne, badania ankietowe, wpisy w mediach społecznościowych) oraz perspektywa nadawcza tekstów. Dwie pierwsze grupy analizowanych tekstów to teksty opisowe, głównie o charakterze marketingowym, natomiast wyniki badań ankietowych i wpisy w mediach społecznościowych to teksty opisowe o odmiennej perspektywie nadawczej, ponieważ są tworzone przez wykonawców lub obserwatorów praktyk.

Współczesne praktyki „na szczęście” istnieją w globalnym kontekście turystycznym, reklamowym, wirtualnym, a konsekwencją tego jest ich ludyczność przejawiająca się w swobodnym podejściu do aspektów werbalno-akcyjnych i braku obaw przed konsekwencjami nieprawidłowego zachowania. Praktyki te najczęściej związane są z turystyką, odnoszą się do tego, co wspólne, ich sfera aksjologiczna ograniczona jest do wartości pozytywnych pożądaných przez wszystkich ludzi, nie ograniczają dostępności „szczęścia” żadną przynależnością – religijną, etniczną, społeczną, płciową czy polityczną.

Ważne znaczenie tekstów opisowych (przewodnikowych, reklamowych, blogowych, wpisów w mediach społecznościowych) dla praktyk wernakularnych „na szczęście” wynika

z faktu, że pierwszy kontakt zwiedzającego z danym obiektem turystycznym polega na zetknięciu się z jakimś jego przedstawieniem, a nie z samym obiektem. Mimo iż teksty opisowe zawierają dość często historie precedensowe pełniące funkcję fabuł ajtiologicznych (legandy, biografie, historia obiektu), wyniki badań ankietowych oraz analiza wpisów w mediach społecznościowych pokazują niski poziom znajomości źródeł praktyk wśród ich wykonawców. Dowód społecznej słuszności (R. Cialdini) wydaje się wystarczający, by podtrzymać praktykę.

Słowo (teksty komplementarne) jako techniczny środek przekazu intencji działania wydaje się mało istotne we współczesnych praktykach obdarowywania „na szczęście”, komponent werbalny jest w nich niemal nieobecny. Jako teksty komplementarne, czyli towarzyszące aktowi obdarowywania, wskazywane są niekiedy „życzenia”, nie są one jednak prezentowane w żadnej konkretnej formie, autorzy tekstów jedynie nadmieniają o konieczności ich werbalizacji lub przemilczenia/pomyślenia. Brak też jakichkolwiek wskazówek dotyczących formuł proszalnych czy adresatów życzeń.

W niewielu przeanalizowanych przypadkach praktyk „na szczęście” tzw. „oznaczniki” (informacje o obiektach umieszczone na nich samych lub obok nich) określały schemat działania. Praktyki wernakularne „na szczęście” nie stawiają wygórowanych wymagań odnośnie do sytuacji wykonawczej – brak warunków temporalnych, minimalne lub żadne wymagania przedmiotowe (moneta lub dotyk własnym ciałem), pełna swoboda w zakresie komponentu werbalnego (wyrażenie życzenia własnymi słowami, zachowanie go w myślach). Tylko niekiedy sytuacja wykonawcza wymagała bardziej skomplikowanego zaangażowania ciała w akt darowania (np. wymóg trafienia przez lewe ramię). Wiele rekomendowanych działań zawiera elementy wróżebne niezwiązane z żadnym konkretnym systemem wierzeniowym czy ezoterycznym (los, przypadkowość trafienia) oraz elementy magii podobieństwa (cechy przedstawianego obiektu – efekt praktyki).

Wernakularne praktyki „na szczęście”, jako funkcjonujące na obrzeżach turystyki i współczesnego folkloru są jednym z przykładów ewoluujących zachowań społecznych. Stąd tematyka podjęta w niniejszej dysertacji wydaje się warta dalszego naukowego opisu i interpretacji, np. w zakresie wykorzystania informacji o praktykach „na szczęście” w przewodnictwie i pilotażu turystycznym, czy reklamie branży turystycznej oraz instytucji eksponujących zbiory z różnych dziedzin kultury.